

Григорій Сковорода

Вдячний Єродій

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 183 – 196 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

ВДЯЧНИЙ ЄРОДІЙ

Григорій Варсава^а Сковорода

Любому другові

Семенові Никифоровичу Дятлову

бажає миру божого

Проживаючи дні життя за таким Сираховим взірцем¹: «Блаженний муж, що помре у премудрості та котрий у своєму розумі навчається святині, розмірковуючи про її шляхи у своєму серці, і зрозуміє її таємницю», сплів я в оце 1787 літо маленьку плетінку, або кошачок, названий «Вдячний Єродій». Це дарунок тобі, друже! Прийми його, Єродія, по-єродієвому, прийми того, хто ширяє, і сам ширяючий. Прийми серцем єродієве серце, птах птаха. «Душа наша, як птах». Хай це плетиво буде тобі дзеркалом мого серця і пам'яткою нашої дружби в останні роки. Ти ж батько і сам виховуєш своїх пташенят. Я ж твій друг, що приніс оце плетиво. У ньому для молодого розуму твоїх пташенят знайдеш проскурку з отих хлібів: «Хліб укріпить серце людини». Засій у них оце зерно так: бо живе серед вас щось дивне, чудне, незвичайне й преславне, що повинно з'явитися у свій для нього час. Ви ж з благоговінням очікуйте, наче раби, що очікують Господа свого... Бог же є не що інше, лиш серце Всесвіту; а наше серце для нас є Господь і дух. Вони, те своє домашнє благо з часом пізнавши і полонившись його прекрасною добротою, не будуть біснувато й ганебно ганятися за світською суетою й у всіх невдачах зможуть втішити себе цією Давидовою пісенькою: «Повернись, душе моя, у твій спокій, і шляхи твої серед себе заспокій». З Ісайєю. Бо нічим ця безодня не

^а Вар, більш правильно ж Бар, – це слово єврейське, означає син; Сава ж є слово сирське, означає суботу, спокій, свято, мир. Отже, Вар-Сава – син Савин, тобто син миру, так, як Вар-Йона є син голубки.

задовольняється, лиш само собою, і серце наше, тоді-то в ньому сяє вічна радості весна. Породивши таке серце своїм пташеняттям, будеш для них особливий, тобто істинний, батько; діти ж твої будуть істинні, вдячні, благочестиві й задоволені собою єродії. Далі ж належить сказати дещо про єродієву природу. Вони подібні до журавлів, але світліше пір'я і кораловий або світло-червоний ніс. Непримиренні вороги зміїв і буфонів, тобто отруйних жаб. Це ім'я (*έρóδιος*) грецьке, означає боголюбний, інакше називається пеларгос і ерогас, по-римськи – кіконія, по-польськи – боцян, по-українськи – гайстер. Цю птицю освятили у богословські таємниці через її вдячність, прозорливість і людинолюбство². Згадують її й Давид і Єремія. Вони [єродії] годують і носять батьків, найбільше ж пристарілих. Гніздяться на хатах, на церквах, на їх шпильях, і на баштах, тобто світлицях, пірамідах, теремах, вільно-вільно. В Угорщині я бачив на димарях. Загадка – по-грецьки символон. Перший символ цей птах зображає такий: сидить у гнізді, яке утверджене на святому храмі. Під образом такий напис: «Господь моя основа». Другий символ: стоїть сам Єродій. Підпис такий: «Немає нічого міцнішого над благочестя». Третій символ: Єродій розтерзує змія. Підпис: «Не повернуся, доки не помруть». Хай ці три символи будуть знаменням, гербом і печаттю цієї книжечки. Вона завершилась у першу квадру³ першого осіннього місяця. Амінь!

«Там загніздяться птахи». «Єродієве житло керує ними». (Псалом).
«Єродій пізнав свій час» (Єремія).

ГОЛОВНЕ І СУТЬ КНИЖКИ

«Прийдіть, діти, послушайте мене, навчу вас страху господнього»
(Давид).

«Якщо наше серце нас не осуджує, то маємо відвагу» (Йоан).

«Сину! Бережи серце своє, люби душу твою» (Сирах).

«Розуму праведник, собі другом буде» (Соломон).

«Людина, яка перебуває в честі, не розуміє...» (Давид).

«Будь-який дух, котрий не сповідує Ісуса Христа, що прийшов у плоті, не є від Бога» (Йоан).

«Єродій пізнав свій час, а Ізраїль мене не пізнав» (Єремія).

«Сподівання невдячного, наче зимовий іній, розтане й розіллється, як без посуду вода» (Соломон).

ПРИТЧА, НАЗВАНА «ЄРОДІЙ»

*У ній розмовляє мавпа з Єродієвим
пташеням про виховання*

Мавпа за давнім своїм прізвищем називається *Пишек*. Вона сиділа в африканських горах на рясному й височенному дереві з двома седмицями своїх дітей. У той час повз пролітав молодий Єродій. Пані *Пишек*, побачивши його: «Єродію! Єродію! – загукала до нього, – друже мій Єродію, сину пеларга! Радій! Мир тобі! *Хаїре!* Салам алейкум!...^a

Є р о д і й. А-а! Всемиловита пані! Бонжур!^b Калі имера! День добрий! *Gehorsamer Diener!*^c Дай боже радості! *Salve!*^d Рятуйся в господі!...

^a *Хаїре* – це грецьке привітання – радуйся! Салам – турецьке, по-слов'янськи – хай тобі буде мир!

^b Бонжур – французьке – добрий день! Калі имера – слово грецьке – те ж саме.

^c *Gehorsamer Diener* – німецьке – покірний слуга.

^d *Salve* (салуе) – латинське – благоденствуй! Рятуйся!

П и ш е к . Ай, мій ти друже! Тішуся, що ти почав говорити багатьма мовами. Видно, що навчав тебе вчений папуга. Куди Бог несе?

Є р о д і й . Лечу за поживою для батьків.

П и ш е к . От біда! Чи ти батьків, а не вони тебе годують?

Є р о д і й . Це не біда, а мої веселощі й блаженство. Вони в моїй молодості годували мене з немовляти, а мені належить годувати їх у їхній старості. Це у нас називається *ἀντιπελαργεῖν*, тобто віддавати благо, або взаємно пеларгувати, і греки весь рід наших птахів називають пеларгос. Та ми їх не лише годуємо, а й носимо їх із-за немочі їхньої й старості.

П и ш е к . Чудо надприродне! Новина, рідкість, раритет, незвичайність, каприз, дивна й дика дич... Скільки вас у батька й матері дітей?

Є р о д і й . Я і мій менший брат Ерогас і сестра Киконія.

П и ш е к . Де ви вчилися у молоді роки?

Є р о д і й . Ніде. Мене і брата навчив батько, а мати – сестру.

П и ш е к . О, мій Боже! Всюди цвітуть славні училища, де навчають всемовні папуги. Чому ж він вас не віддавав? Він не убогий. Як же без виховання?

Є р о д і й . Саме тому нас виховали самі батьки.

П и ш е к . Та чи його справа вчити й виховувати? Хіба мало у нас скрізь учителів?

Є р о д і й . Він сам до цього дуже охочий, а мати всьому за ним іде. Він славословить, що є два головні батьківські обов'язки: «Добре народити і добре навчити». Якщо хто жодної із цих двох заповідей не дотримав, ні добре народив, ні добре не навчив, то цей не батько дитині, а винуватець вічної загибелі. Коли народив добре, але не навчив, то

такий, каже, напівбатько, як заслужено є напівматір'ю та, що народила із лона, але не годувала молоком, що подарувала половину свого материнства годувальниці й загубила половину дитячої любові. Якщо ж місце владки безчеститься рабським сидінням, то як не спотворюється батьківська посада, сповнювана рабом чи найманцем? Хай же батько вибачається нестачею часу, прощається тоді, коли знайде кращу справу. Та немає нічого кращого над добре виховання: ані чин, ані багатство, ні сім'я, ні милість вельмож, хіба добре народження. Лиш воно є краще за все і над це, як насіння щастя та зерно виховання.

П и ш е к . Добре народити, чи розумієш щось?

Є р о д і й . Не знаю. Знаю ж, що він вважає це відомим лиш для божих обранців. Мовляв, іноді, в убогій хатині, сповненій страху божого, добре народиться людина – друг людського роду, а не завжди і в царських палатах. То ж розуміймо, що не краса цього світу, ані якесь створіння, а лиш божа благодать є причиною доброго народження, і що благородство не з роками до нас чіпляється, а зерно його народжується з нами. Знаю ж і це, що мій батько, розлючений на якогось негідника, стріляє в нього отими віршами:

O quarta luna seminate!
O malo utero gestate!
O mala mens et ingenium!

Іншими ж словами нікого не звик ранили.

П и ш е к . Розтлумач же мені ці стріли.

Є р о д і й . Я їх сили не знаю, а скажу лиш їх звучання:

O посіяний у четвертий місяць!
O ношений у поганому череві матері!
O злий розуме і зла вродо!⁴

П и ш е к . Звичайно, батько твій знає римську й грецьку мову?

Є р о д і й . Знає стільки, скільки папуга по-французьки.

Пишек. Що це? Чи не лаєш свого батька?

Єродій. Убережи мене, Боже... Не так я народжений і вихований. Я лиш благочестиво сказав чисту правду.

Пишек. Як же він, не навчений по-римськи, говорить по-римськи?

Єродій. Є у нього друг, який непогано знає по-римськи і трішки по-грецьки. Він, часто з ним розмовляючи, навчився сказати кілька слів і кілька думок.

Пишек. Ах, Боже мій! Як же він міг виховати вас, будучи невігласом?

Єродій. О премудра моя пані! Ходить така славна притча: «Не йди у чужий монастир зі своїм статутом, а в чужу церкву з твоєю службою». У нас не як у вас, а цілком інший вид виховання в моді. У вас виховання дуже дороге. У нас же досить дешево. Ми виховуємось задарма. Ви ж за велику ціну.

Пишек. Дрібниця! Сотню рубликів з хвостиком затратити у рік на хлопчика, а через 5 років раптом він тобі й розумний.

Єродій. Пані! Гроші дістають і за морем. Та де їх узяти? А виховання й бідним потрібне. І блудлива^а кицька не знаходить собі притулку. Рятують нас від блуду не гроші, а молитва даром.

Пишек. Я говорю не про низьке, а про благородне виховання.

Єродій. А я розмірковую не про багате, а про рятівне виховання.

^а Блудливий, блудний означає те ж саме, що й нестриманий і розкішний, або любитель насолод. Цей по-римськи красиво називається *discinctus* (дисцинктус), тобто розперезаний. Блуд – слов'янське слово – те ж саме, що розтрата, розлиття, неощадність, марнотратність, по-грецьки асотія, тобто небережливість. «О блуд! Руйнівник царств, домів, людей. Мати ж його невдячність».

П и ш е к . Досить же! Ти, бачу, дотримуєшся старовинних і дивних дум. Однак скажи, як він вас виховав? Чого навчив? Чи арифметики й геометрії? Чи якоїсь вченої або шляхетної мови?...

Є р о д і й . Та мені й це невідоме: яка мова вчена, а яка шляхетна?

П и ш е к . Та ти ж зі мною привітався різними мовами.

Є р о д і й . Та скільки сказалося, стільки ж і знаю, не більше.

П и ш е к . Принаймні танцювати чи грати на лютні...

Є р о д і й . А, Бог з вами! Я й на балалайці, не лише на цимбалах, не вмію.

П и ш е к . Ха-ха-ха! Йому лютня і цимбали все одно. І цього не знає. Але ж, друже мій! Музика великий лік у печалі, втіха у сумі й забава у щасті. Та чого ж він тебе навчив? Скажи, будь ласка!

Є р о д і й . Нічого.

П и ш е к . Сміхота, гей-гей! Розсмішив ти мене... Отак, отак-то у вас виховують?

Є р о д і й . Так!

П и ш е к . Можливо, дістав тобі чинок?

Є р о д і й . Ні!

П и ш е к . Може, гроші зібрав для вас великі або маєток?

Є р о д і й . Ні!

П и ш е к . То що ж? Роги золоті вам на голови виростив, чи що?

Є р о д і й . Народив і виростив нам посріблені крила, ноги, що топчуть голови зміїв, ніс, що їх розтерзує. Це наша й пожива, і слава, й забава!

П и ш е к . Та у вас же чорні крила, принаймні смагляві.

Є р о д і й . Чорні ж, та літають посрібленим шляхом.

П и ш е к . Чогось же вас, однак, навчив, хоча б що отак не можна. Звичайно, щось є, викарбуване вам на серці. Батьки є божий, а діти – батьківський відбиток, зображення, копія. Як від яблуні соки у свої гілки, так батьківський дух і норів переходить у дітей, поки відлучаються й заново вкоріняться.

Є р о д і й . Народженого на добро не важко навчити на добро, хоч навчити, хоч навик привити, хоч призвичаїти. Хоч учений, хоч звичний, хоч з навиками – це все те саме. Від природи, як матері, наука сама собою легко засвоюється. Це вчителька всіх родів, і істинна й єдина. Сокола швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла в один момент призвичаїш дивитися на сонце й бавитися, але не сову. Оленя легко спрямуєш на Кавказькі гори, без труду навчиш пити із дуже чистих нагірних струмків, та не верблюда і не вепра. Якщо всіляке буде премудра й блаженна *натура*, то як не тільки вона і зцілює, і навчає? Будь-яка справа процвітає, коли вона керує. Тільки не заважай їй, а якщо можеш, відвертай перешкоди й начебто розчищай їй дорогу; воістину вона сама чисто й вдало здійснить. Клубок сам собою покотиться з гори: прибери лиш камінь спотикання, що йому заважає. Не вчи його котитися, а лиш допомагай. Яблуню не вчи родити яблука: вже сама натура її навчила. Обгороди лиш її від свиней, відріж бур'яни, обчисти гусінь, відверни сечу, яка прямує на її корінь, тощо. Учителю і лікар – не лікар і вчитель, а лиш слуга природи, єдиної й справжньої і вчительки, і зцілювачки. Якщо хтось прагне чогось навчитися, то до цього йому належить народитися. Ніщо від людей, а від Бога все можливе. Якщо ж хтось хоче без Бога навчити або навчитися, то хай пам'ятає приказку: «Вовка в плуг, а він у луг». Поки кільце звисає із ніздрів свині, доти не рие. Вийми ж – знову поганить землю.^a

^a Так загнзудуються свині й сьогодні в Англії. Цей звичай був віддавна, як видно із Соломонових «Притч»: «Наче кільце золоте у ніздрях свині» та інше...

Це не навчання й не виховання, а загнuzдання, що походить від людської допомоги, керує всіма беззаконниками. Виховання ж впливає з природи, яка вливає в серце насіння доброї волі, щоб ми помалу-помалу, виростаючи без перепон, самовільно й з охотою робили все те, що святе й належне перед Богом і перед людьми. Яке ідолопоклонство приписувати людським наукам і людській мові, нібито вони привносять і вимагають виховання? Яка користь від ангельської мови без доброго помислу? Який плід – тонка наука без доброго серця? Хіба що зняряддя злоби, меч люті, і притчею кажучи, «крила й роги свинячі». Гляньмо, моя пані, на весь людський рід! У них науки, наче на торговицях купівля, киплять і хвилюються. Проте вони хижіші від птахів, нестриманіші від скотів, злобніші від звірів, лукавіші від гадів, неспокійніші від риб, невірніші від моря, небезпечніші від африканських пісків. Через що? Через те, що зле народжуються. Добра природа є першопричина всього, і без неї не було нічого, що було добре. Дякую ж невимовно Богові в його святому образі у моєму баткові, що удостоїв мене добре від нього народитися. Друга ж божа ікона для нас є наша мати. Завдяки цьому я через моїх батьків наділений головним божим обдаруванням; все інше – людське: чин, багатство, науки, і всі легковажні їх блонди й буклі з кучерями^а – вважаю хвостом, без якого голова і живе, й шанується, й веселиться, та не хвіст без голови.

П и ш е к . Що таке добре народитися й блага природа що таке?

Є р о д і й . Блага природа і врода є добре серце.

П и ш е к . Що таке добре серце?

^а Блонди, буклі, кучері – це означає зовнішні прикраси, якими цей світ, що лежить у злі, наче повія, прикрашається, знехтувавши пораду Христа: «Лицеміре! Обмий спершу середину склянки».

Є р о д і й . Добре серце є те ж саме, що вічноплинне джерело, з якого вічно витікають чисті потоки, знай, помисли.

П и ш е к . Що таке помисли?

Є р о д і й . Насіння добрих справ...

П и ш е к . А що ж таке добрі справи?

Є р о д і й . Добрі плоди, які приносяться Богу, батькам, добродіям на честь, славу і жертву.

П и ш е к . Чому ж мені не видно твого серця?

Є р о д і й . Тому що не бачиш кореня дерева.

П и ш е к . Але ж вся волога від кореня?

Є р о д і й . Від серця ж усі поради.

П и ш е к . Яка ж твоя природа чи врода? До чого ж ти народжений або що тобі природжене? Скажи, благаю!

Є р о д і й . Вдячність – ось вам початок і кінець мого народження!

П и ш е к . Ах, мій Боже! І ти лиш на цьому заснував храмину щастя? Чи не так?

Є р о д і й . Гей-гей! Тритисячолітня піч неопалимо зберегла притчу оцю: «Багато хитроців знає лис^а, а їжак – одну велику».

П и ш е к . Та чи може врятувати від дощових негод оця, так би мовити, маленька й куца куртинка?

Є р о д і й . Достатньо, як ковчег.

П и ш е к . Мені здається, що це сподівання як одяг павука.

^а Грецька приказка є така: *Πολλά μὲν οἶδεν ἡ Ἀλώπηξ, ἀλλ' Ἐχῖνος ἐν μέγα*, поримськи – *Multa novit vulpes, sed echinus unum magnum*.

Є р о д і й . І мені видається малим черв'ячок, та у ньому сидить багато гривень.

П и ш е к . Чи лиш цього навчає тебе твій батько?

Є р о д і й . Лиш цього. Він народив мені крила, а я сам навчився літати. Він народив мені добре серце, а я самовільно звикаю й глумлюся, тобто потішаюся вдячністю. Він лиш часто відсікає мені бур'яни, розумій, вчинки мої, несумісні з вдячністю, зрошує бесідою, яка оживляє до вдячності. Всі ж розмови його, наче магнітна стрілка на північний полюс, прямо влучають у цей кон: невдячна воля – ключ пекельних мук, вдячна ж воля є рай всіх насолод. Сину (часто гукає до мене), сину мій! Гей, вчись лиш вдячності. Вчись, сидячи вдома, летячи шляхом, і засинаючи, й прокидаючись. Ти добре народжений, і ця наука є дочкою твоєї природи. Хай вона буде тобі найсолодшим і вечірнім, і вранішнім, і обіднім шматком! Знай, що всі інші науки є рабині цієї цариці. Не будь буйним! Не хапайся за хвіст, оминувши голову. Приймай і повертай усе на благо. Хай душа твоя буде шлунок птахів, котрі пісок, черепашки й камінці перетворюють собі перетравлюванням свого міцного внутрішнього жару у свої живильні соки. Невдячна й нарікаюча душа є те ж саме, що хворий шлунок, який гидує будь-якою поживою. Вдячність же є твердість і здоров'я серця, що приймає все на благо й зміцнюється. Плоди блаженного життя є радість, веселощі і насолода; корінь же їх і добролисте дерево є сердечна тиша, а зерном для кореня є вдячність. Вона є чистий, тихий, добродушний дух, запашний, весна й погідність світлого смислу. Не тріщить там блискавка й грім. Навпаки ж, усі терни й бур'яни народжуються від неситої п'явки заздощів, заздрість же – від нарікань, нарікання ж – від невдячної волі, що сповнила сердечні надра незасинаючими черв'яками, які безнастанно день і ніч точать душу. Ах! Діти мої, діти! Ось вам надія й гавань! Євхаристія.

П и ш е к . А що означає це слово Євхаристія?

Є р о д і й . Греки цим словом називають вдячність.

П и ш е к . І так таким-от чином вчить вас ваш батько? Кому ж ви цю вашу вдячність будете віддавати?

Є р о д і й . Богові, батькам і добродіям. Вона Богові – жертва, батькам – честь, а благодійникам – віддача. Володарі є перші благодійники.

П и ш е к . Дивна форма виховання. У нас би вас з голови до ніг висміяли. Де ця мода? Хіба на Місяці чи у дикій Америці?

Є р о д і й . Наш батько має дуже дивне серце. Із тисячі сердець ледве чи знайти одне, погоджене з ним.

П и ш е к . То що ж інше?

Є р о д і й . То не дивуйтесь з дивної форми.

П и ш е к . Як же так? Адже не слід відставати від людей, а люди й мода – те ж саме.

Є р о д і й . О! О! Він від такої думки далі, ніж китайська столиця від португальської. Він нам часто-пречасто оцю притчу співає:

По мосту, місточку з народом ходи,

За розумом же його себе не веди.

Повзучи за жуком, і сам у глинку влізеш.

Він завжди благовістить нам, що мода є те ж саме, що світ, а світ є море потопаючих, країна заражених моровою хворобою, огорожа лютих левів, острог полонених, торговисько блудників, насолодолюбна вудка, піч, що розпалює похоті, бенкет біснுவатих, хор і танок п'яно-навіжених. І не протверезяться, поки не втомляться, коротко кажучи, сліпці, які за сліпцем прямують у безодню. Блаженний муж, який не ступає його шляхом. Спочатку ж ворота його гарні й шлях просторий, кінець же його – непрохідне провалля, неходжені нетрі, глибока безодня. Ах, яких він до себе приймає? Якими ж знову відпускає від себе юнаків? Якщо б ваше, діти мої, око, прозирало так, як моє, то з'явилися

б і в ваших очах сльози. Та око ваше сліпе, й злодій ваш хитрий, це у мене викликає сльози. О юнаки! Коли я про вас думав, що ви у світ прямуєте, то неможливо, щоб не спала мені на гадку притча про вовка, який, зжерши матір незлобних ягнят і надівши на себе її шкуру, наблизився до стада. Син же, побачивши вдавану свою матір, чимдуж побіг до неї, а за ним незліченні. Також мені пригадуються наші брати птахи тетеруки, що уганяються за багатою поживою і ловляться. Та чайки, сусідки і дятли, обережніші від них настільки, наскільки олені й сайгаки від овець і волів. Послухайте, діти, вашого батька, отаку пісеньку:

Малим вдовольняйся. За всім не гонися.
Розпростертих ловчих сітей дуже бережися.
Я вам прорікаю – розкішно не жити!
На таких-то завжди розкинуто сіті.
Триста введені в неволю пристрастю, згарячу,
За солодку мить шістсот у хворобах плачуть.

Хто Богові вдячний, той малим радіє.
Нарікальник же всім світом не сит, не повніє.
Завжди вдячна душа уникає сіті,
Замість неї в сіті потрапить неситий.

Чи неправду я сказав, моя пані, що наш батько мораль завжди увінчує вдячністю? У вдячності (каже) так заховалось всяке благо, як вогонь і світло втаїлось в кременці. Вірую й сповідую. Хто ж бо може покласти руки на чуже, якщо спершу не загубить вдячності, яка вдовольняється своїм власним, що їй посилає Бог? Із невдячності – сум, туга й спрага, зі спраги – заздрощі, із заздрощів – лестощі, крадіжки, злодійство, кровопролиття й уся безодня беззаконь. У цій же безодні панує вічна печаль, сум'яття, відчай і з незасинаючим черв'яком вудка, що застрягла в серці. Таким чином живе весь світ.

П и ш е к . Але, мій друже, поки світ впаде у рів відчаю, то ви з вашою богинею, вдячністю, загинете від голоду, не навчившись знайти місця для прожитку.

Є р о д і й . Чи так? Чи у цьому саме живе блаженство? Мати поживу? Бачу ж нині, що за вашою шлунковою й черевною філософією блаженніша посаджена в тюрму, наче вільна свиня.

П и ш е к . Ось він! Чорт зна що співає! Хіба ж голод не мука?

Є р о д і й . Цю муку зцілить мука.

П и ш е к . Та де ж її взяти?

Є р о д і й . Якщо має свиня, то як нам не дістати поживи? Та й де ви бачите, що свиня, чи наш брат, тетерук, з голоду помирає? Але від зажерливості або помирає, або страждає. Чи може бути більший безум й більш мерзенна невдячність Богові, що думає про нас, ніж боятися голоду? Потрібного ж ніхто не позбавляється. Навіщо зводите наклепи на владика Всесвіту, начебто він голодом погубляв своїх домашніх? Повсякденна пожива від небесного Отця подається всім створінням. Вдовольняйся лиш малим. Не прагни непотрібного й зайвого. Не за потрібним, а за зайвим за море пливуть. Від непотрібного й зайвого – всяка трудність, всяка загибель. Все потрібне дешеве і все зайве дороге. Чому дороге й трудне? Тому що непотрібне, і навпаки. Ми лелеки. Їмо траву, поїдаємо зерно, пожираємо зміїв, рідко з'їдаємо буфонів і ніколи не позбавлені поживи; боїмось лиш зажерливості. О боже! Яка чарівниця осліпила наші очі не бачити, що природна потреба малою малістю й дрібною дрібнотою вдовольняється, і що незагнuzдана похоть є те ж саме, що жадібна п'явка, яка народжує в один день тисячу дочок, що ніколи не сказали: «Досить!»

П и ш е к . Відригну слово грецьке *μάλα εὖ* (мала ев) або турецьке пек ев. – «Дуже добре». «Благо же!» Та жадібна п'явка може по-різному з обставин помаленьку насмоктати собі великого добра, а вже ваша суха,

немазана, за прислів'ям, і німа вдячність, скажи, благаю, які вам принесе плоди? Чи чинок, чи ґрунтик, чи імперіалік, чи що? Скажи, змилосярдсья!

Є р о д і й . Вона нам не приносить багато плодів, а *один великий*.

П и ш е к . В одному ж небагато доброго знайдеш.

Є р о д і й . Наш батько славословить, що всяка всячина, все всіляке і всяке плетиво, що сплітає багато, не є блаженне; блаженним є лиш *те*, що *єдине*. На цьому *єдиному*, через те ж і *святому*, птах знайде собі храмину й горлиця гніздо собі; а житло еродія ними править. «Проклята (каже) кожна людина й даремно метушиться, якщо не знайшла *єдиного*».

П и ш е к . Та подай же мені в руки оте твоє єдине.

Є р о д і й . Премудра й чесна пані! Наше добро у вогні не горить, у воді не тоне, шашіль не точить, злодій не краде. Як же вам показати? Я єдиний серцем з батьком у тому, що щастя й нещастя неможливо бачити. Ці обидва є дух, простіше кажучи, думка. Думки в серці, а серце з нами, наче з своїми крильми. Та серце невидиме. Погода в ньому чи весна і нестача чи війна, блискавка й грім, не видно. Звідси-то й обман, коли нещасних робимо щасливими, і навпаки, блаженних бідними.

П и ш е к . Проте я нічому не вірю, поки не обмацаю й не побачу. Така у мене з молодих років мода.

Є р о д і й . Це мода сліпця. Він ні у що не вірить, поки не обмацає лобом стіну й не впаде у рів.

П и ш е к . Принаймні назви іменем оте твоє духовне єдине. Що ж воно?

Є р о д і й . Не хочеться говорити. Звичайно, воно вам буде здаватися огидною порожнечою.

Пишек. Зроби ласку, відкрий! Не муч.

Єродій. Воно по-грецьки називається *χαρά*, або *εὐφροσύνη* (євфросина)⁵.

Пишек. Та розтлумач же, ради Христа, що означає ота твоя харя?

Єродій. Та ж будете сміятися.

Пишек. Ну то й що? Це ж дружній сміх.

Єродій. Воно означає веселість і радість.

Пишек. Ха! Ха! Ха! Ха!... Христа ради, дай мені відпочити... Замориш сміхом... Здрастуй же й радій, голий та веселий! Ти мені цим сміхом на три дні припас здоров'я.

Єродій. Для мене ж краще веселощі без багатства, ніж багатство без веселощів.

Пишек. О мати божа, помилуй нас!... Та звідки ж тобі та радість і веселість? Від того, що ти голий? От! у яку порожнечу приводить вас ваша вдячність. Добре тоді веселитися, коли є чим. Веселість така, як запашне яблучко. Воно без яблуні не буває. Надія є яблуня цього яблука. Але не тверда радість, легковажна веселість – це що? Пуста мрія – мрійна пустеля, сон того, хто прокинувся.

Єродій. Воістину так. Кожен тим веселиться, що обожнює, а обожнює те, на що сподівається. Павич сподівається на красу, сокіл на швидкість, орел на величність, а єродій веселиться тим, що його гніздо твердо стоїть на єдиному. Ганите в мені те, що я голий та веселий. Та саме те веселить мене, що моя надійна надія не на багатстві. Хто надіється на багатство, той у бурхливих морських хвилях шукає гавані. Радію й веселюсь, що гніздо наше не на цукровому льодку, а на золотому піску, не на буйному візку, а на хмарному стовпі улюбленого храму, що прикрашає усю кифу, кифу діамантову, святого Петра кифу, яку довіку не здолають ворота пекла. Втім, у яку суєту вводить нас наша

вдячність? Не наговорюйте на неї. Вона ніколи не доводить до пекельних воріт. Вона визволяє від смертних воріт. Вдячність входить у ворота господні, невдячність – у пекельні, полюбивши суєту цього світу більше, ніж бісер, який є господні заповіді, і шлях нечестивих, наче свиня, вибравши болото перед шляхом, яким ходять блаженні непорочні. Що ж бо є отой бог? «У них же бог світу цього осліпив розуми»? Цей бог є невдячність. Всі, кого веде її дух, наче гергесенське стадо⁶, топляться в озері суєт і загрузають у болоті своїх тлінностей, поїдаючи дні тижня свого й не насичуючись, спрагли, нарікаючи й день за днем невдячні; поки не навчились мати в розумі божі заповіді й знехтували вкусити цього ангельського хліба, який насолоджує й насичує серце; із-за цього Вишній кине їх у свинячі мудрування шукати ситості й насолоди там, де її й не було, і боятися страху, де страху не було, щоб із одної неситості народилося 300 дочок, а із одної невдячності – 600 на втому й муку їх серцям і тілам і на сповнення слів Ісаїних: «Самі собі розпалили вогонь ваших бажань, ходіть же в полум'ї вогню вашого й обпікайтеся». Чи не гордість скинула Сатану в глибоку безодню? Вона вигнала з раю Адама. Що таке рай? Що таке благовидна світлість висоти небесної, якщо не господні заповіді, які просвітлюють очі? Що ж знову є гордість, як не бісівська мудрість, що воліє коштовний одяг, пишні трапези, світлі палати, позолочені колісниці та наче ставить свій престол вище від скіпетра й царства божого, вище волі й заповідей його? Не лише те, а й усі службові духи (розумій, світські науки) підносяться й сідають вище від своєї цариці, божої премудрості. Хто мати цих блудливих і прозорливих бісиків? Гордість. Хто ж мати гордості? Заздрість. А заздрості хто? Похоть. Похоті ж хто? Невдячність. Невдячності ж хто? Ніхто! Тут корінь і тут пекельне дно. Ця пекельна душка, жадібна утроба, спрагла безодня, що знехтувала рай заповідей господніх, ніколи ж нічим не задовольняється, поки живе, полум'ям і хмизом похотей обпікається, після смерті ж, згоряючи, спалюється вугіллям і жупелом своїх пристрастей.

Що ж бо є серце, як не піч, що вічно горить і димить? Що таке смерть, як не головний сон зі снів? Бо ж беззаконну душу, яка не спить на внутрішньому судилищі, таємно ранить свіжа пам'ять, наче дзеркало, що потай живо зображає беззаконня, уві сні ж, палаючи жахливими мріями, страшними театрами привидів і страховиськами з диким виглядом, бентежить і мучить та ж вічності пам'ятна книга, загрожуючи гідною помстою. Із невдячного серця, наче з вавилонського горнила, похитний вогонь, розвіваючись полум'яними крильми, охоплює серце насильством, щоб творило те, що ненавидить, і тим же й мучилось. Бо вічна мука є не що інше, як самому себе осуджувати, бути гідним помсти. Гріх же, наче жалом, ранить душу неминучістю п'їтьми, яка вкриває, і страху, який огортає. Налітає ж страх звідти, наче помисли, не знаходячи допомоги, як гавані, і не бачачи ні маленького променя надії; розмірковуючи, жахається, роздумуючи, не розуміють, як би знайти вихід зі злигоднів... Звідси розкаюються без користі, сумують без відради, бажають без надії. Отакий вихід для невдячного серця.

П и ш е к . Ба! Наче балалайку настроїв тебе твій батько. Бренькаєш не цілком погано. Мені подобається, що серце є те ж саме, що й піч.

Є р о д і й . Кожне серце є жертovníк, вогнище або камінок...

П и ш е к . Чому ж ти замовк?

Є р о д і й . Бажання – це незгасний вогонь, що горить день і ніч. А дрова – це все, чого ми бажємо. Це горнило й ця безодня – вогненне вугілля, куріння диму, що здіймається до небес і спускається в безодню, полум'яні хвилі вічно вибльовує, сама суть морських безодень і ширина всіх небес. Отут-то належить сказати пристойно святого Ісидора слово⁷. «О чоловіче! Чому дивуєшся з висот зоряних і морських глибин? Увійди в безодню серця твого! Отут-то здивуйся, якщо маєш очі». О глибоке серце людини, і хто пізнає його? О серце і воля, безмежне і безконечне пекло!

Пишек. Але ж і твоє серце горить, і куриться, і димить, кипить, клекоче, піниться. Чи не так?

Єродій. Содома ж горить, куриться й інше, тобто невдячне серце. Бо ж про всіх невдячних пишеться: «Горе їм, бо пішли шляхом Каїна...» Та не всі є Каїнові серця. Є й Авелеві запашні жертovníки, що курять Господу-вседержителю дим, наче кадило. Чи не знаєте, моя пані, що ми пеларгійний рід, який народжується для вдячності? Через це й благочестиві з людей називаються нашим іменем (єродіос), бо ми є божий запах. Не віддаємо Богові безумства, старанням не ліниві, духом палаючи, Господу працюючи, сподіванням радіючи, печалі зносячи, у молитвах перебуваючи й усім дякуючи, завжди радіючи.

Пишек. Хіба ж у вас благочестя й вдячність те саме?

Єродій. Хіба ж це не те саме: добро шанувати й добрий дар вважати благом? Благочестя шанує тоді, коли вдячність вважає благом. Благочестя є дочкою вдячності. Вдячність – це дочка духа віри. Тут вершина... Ось вам Араратська гора!

Пишек. Зізнаюся, мій друже, що моєму серцю нудно дивуватися з серця, невимовної (згідно з твоїми словами) безодні. Воно для мене [стає] дивніше з кожною годиною. Твоє слово діє в мені, наче встромлене бджолою в серце жало.

Єродій. Через те й задобрюю вас.

Пишек. Чим?

Єродій. Тим, що апетит ваш, або бажання, почав загострюватися до єдиної найсолодшої й найбільш рятівної з усіх пожив поживи. Як зірниця сонце, так і це знамення веде за собою здоров'я. Недужій утробі огидна їжа і навіть найкраща є отрутою для неї. Здорове ж, оновлене Господом, наче орлина юність, серце перетворює й отруту в найсолодшу й корисну поживу. Хіба є пожива більш рятівна, як розмова про Бога? І всі уникають. Що є більш сумне, як хвилюватися

пароксизмами світської суєти? І всі насолоджуються. Звідки це перекручення? Звідти, що у них болить голова. Хворі, наступні ж мертві, і немає Єлисея, щоб воскресити цих недужих розумом і хворих серцем юнаків. Бо що ж у людині голова, як не серце? Корінь дерева, сонце світу, цар народу, серце ж є корінь людини, сонце, цар і голова. Що ж є мати цього хворого юнака, як не перламутр, плоть тіла нашого, що береже у своїй утробі отой бісер: «Сину, бережи серце твоє!» «Сину, дай мені серце твоє!» «Серце чисте сотвори в мені, Боже!» О блаженний, хто цілою зберіг ціну цієї перлини! О вдячність, дочко господа Саваофа, здоров'я, життя й воскресіння серцю!

П и ш е к . Будь ласка, поговори ще про серце. Дуже люблю.

Є р о д і й . О мила моя пані! Повірте, що будете цілком спокійні тоді, коли й думати й говорити про серце не буде вам ні гидко, ані достатньо. Це найблагородніший глум. Любителі ж його названі «царське посвячення».

П и ш е к . Чому?

Є р о д і й . Тому, що всі інші діла є хвіст, а це ж є голова і цар.

П и ш е к . Ба! А що означає глум? Я взагалі не розумію. Вважаю, що це іноземне слово.

Є р о д і й . Аж ніяк. Воно старослов'янське, означає те ж саме, що забава, по-грецьки *διατριβή* (діатриба), тобто проведення часу. Цей глум настільки великий, що Бог навмисне до нього закликає: «Зрівняйтеся й зрозумійте»; настільки ж славний, що Давид ним, наче царським, хвалиться: «Поглумлюся у заповідях твоїх». Давно лиш Ізраїль втішався цією забавою, і названий святим язиком, інші ж язики, що відганяють і бережуть суєтне й фальшиве, – псами й свиньми. Цей царський театр і дивне видовище завжди був постійний і нерозлучний з усіма любомудрими, благочестивими й блаженними людьми. Будь-яке видовище веде за собою нудьгу й омерзіння, крім цього; краще ж

сказати: чим більше дивиться, тим живіше проривається ревність і бажання. Наскільки більше внутрішньо відкривається, настільки численніші й солодші чудеса розкриваються. Чи це не найсолодший і неситий сік вічності? Світ неситий, бо не задовольняє. *Вічність* несити, бо не засмучує. Тому кажуть: «Сину, бережи твоє серце». Розжувавши, скажіть так: «Сину, відверни очі твої від світської суєти, перестань помічати брехню його, зверни твоє сердечне око у твоє ж серце. Тут роби спостереження, тут стань на сторожі з Авакумом, тут тобі обсерваторія, тут-то побачиш, чого ніколи не бачив, тут-то надивуєшся, насолодишся й заспокоїшся».

П и ш е к . Але чому, скажи мені, всі ненавидять серце?

Є р о д і й . Тому що всі не бачать його ціни. Серце подібне до царя, який живе у вбогій хатині і в ризі. Ним всякий нехтує. А кому з'явилась його велич, той, упавши ницьма, рабськи йому поклоняється і, наскільки можна, все знехтувавши, насолоджується і його обличчям, і розмовою. Оці слова: «Сину, бережи твоє серце», – приховують цей смисл і сік. Сину! Не зважай на те, що тільки твоє є убога хатинка і що твоя плоть є плетиво й простонародна тканина, лахміття нице, слабе й нечисте. Не суди з лиця нічого, нікого й себе. У тій хатинці і під тією вбогою одежею знайдеш там твого царя, батька твого, дім твій, ковчег його, кифу, гавань, скалу і твоє спасіння. Лиш швидко бережи, стережи й помічай. А коли знову Давид говорить: «Поглумлюся у заповідях твоїх», то чи це не те саме, що сказати так: «Насолоджуюся твоїм лицем, словами твоїми, порадами й повеліннями?» Бо ж сама його велич невимовно дивує прозорливця. Бо ж не пустий оцей вигук: «Сповідуюся тобі, бо страшно ти мене здивував». У давні роки між мудрецами постало таке питання: «Що найбільше?…» Про це всі довго думали, влітку і взимку, вночі і вдень. Народились про це книги. Відбивалась від учених гір по всьому Всесвіту велика багатьох відповідей і різноголоса луна. Тоді-то змішалися і злилися мови. Повсталася мова на мову, голова на голову, розум на розум, серце на серце... У цьому

стовпотворінні знайшовся якийсь чоловік, не вчений, але такий, що прозрів собі. Цей, перевершивши сподівання, обезголовив Голіафа. Знітилась і закипіла вся музика, що співала пісні бездушному ідолу, цьому тлінному світові, з його золотою головою – сонцем. Злоба протистояла правді, та до *кифи* вся розбилася. Встали воюючі хвилі, та перемогла оця славна слава: «Посеред вас (каже) живе те, що вище над усе». О Боже, яка незугарна музика без Святого Духа твого! І яка смішна премудрість, що не пізнала себе! Тому молю вас, любя моя пані, не смійтеся й не ганьбіть мого батька за те, що не навчив нас нічого, крім вдячності. Я почну плакати, втечу й полечу від вас.

Пише к. Почекай, чекай, мій любий Єродію! Тепер не лише не ганю твого батька, а й благословляю й хвалю його. Сьогодні для мене почало, наче ранок зоріти, так відкриватися, яка велика справа вдячність! Зроби ласку, ще хоч трохи порозмовляй.

Єродій. О моя добродійко! Пора мені у моїй справі летіти.

Пише к. Друже мій сердечний! Я знаю, що твій батько, милосердна й благочестива душа, не розгнівається на це.

Єродій. Чого ж ви бажаєте?

Пише к. Ще про це ж хоч трохи порозмовляймо.

Єродій. Почнемо ж і ми ловити птаха тисячу років.

Пише к. Що це ти сказав?

Єродій. Ось що! Один монах 1000 літ ловив найгарнішого з усіх птахів птаха.

Пише к. Чи знав він, що спіймає?

Єродій. Він знав, що довіку його не зловить.

Пише к. Навіщо ж завдавав собі пустого труду?

Є р о д і й . Як пустого, коли розважався? Люди розвагу купують.
Розвага є ліки й оживлення серця.

П и ш е к . Ось хіба що твій дивний глум і чудова діатриба!

Є р о д і й . Воістину чудний, дивний і найпрекрасніший птах є вічність.

П и ш е к . О! Коли ловив вічність, то не дарма трудився. Вірю, що вона солодша від меду. Тому велика справа серце, коли воно є вічністю.

Є р о д і й . О люба мати! Істину ти сказала. Сліпа невдячність, не відчуваючи цього великого дару і єдиного блага за 1000 дрібниць, кожного дня нарікає на промисел вічного й тим обпікається. Обернися, окаянне серце, й подивися на себе самого – і раптом оживеш. Чому ти забуло себе? Хто відкриє око твоє? Хто воскресить пам'ять твою, блаженна безодне? Як твоя воля скинула тебе у цю похмуру безодню, перетворивши твоє тіло на тьму? Люба мати, чи розумієте, звідки народжується райдуга?

П и ш е к . А скажи, будь ласка, звідки? Я не знаю.

Є р о д і й . Коли сонце дивиться на себе у дзеркалі пречистих хмарних вод, тоді його лице, що з'являється у хмарах, є райдугою. Серце людське, дивлячись на своє власне відображення, воістину народжує масу хвилювань, яка є ота радісна Ноева райдуга:

Хмари – ген у даль,
Райдуга над світом.
Згинула печаль,
Світло наше світить.

Сердечна веселість є чисте світло погоди, коли минув морок і шум світського вітру.

Райдуго, прекрасна своїм сьайвом, як ти нині потемніла?

Зірнице пресвітла, як сьогодні з небес ти впала? Агу! Скинула тебе гордість, дочка нечутливої невдячності, що віддала перевагу хоботу замість голови, минуцій тіні замість мамврійського дуба⁸. Бо що хто обожнює, у те себе перетворює. Дивно, як серце із вічного й світлого перетворюється на темне й зруйноване, утвердившись на руїні плоті свого тіла. Такий, якщо злий для себе, кому добрим буде? «Розумний же праведник собі другом буде і стежки свої заспокоїть посеред себе». Це справжнє, блаженне самолюбство – мати вдома, всередині себе, все своє неукрадене добро, не сподіватися ж на порожню зовнішню оболонку своєї плоті, що залежать від самого серця, як тінь від свого дуба, і як гілки від кореня, і як одяг від того, хто його носить. Ось тоді-то вже народжується нам від вдячності матері подібна дочка, що по-грецьки називається *αὐτάρκεια* (автаркія), тобто самозадоволення, бути задоволеним самим собою і в собі, яку хвалять і звеличують, наче найсолодший плід істинного блаженства, у першому Павловому листі до Тимофія⁹, у 6-му вірші так: «Великий набуток є благочестя з задоволенням». Ось вам два голубині крила! Ось вам дві зірниці! Дві дочки вдячності – благочестя й самозадоволення. «І полечу, й спочину». Хай закінчиться ця розмова славою мого батька отою: *головне у вихованні*: 1) добре народити; 2) зберегти пташеняті молоде здоров'я; 3) навчити вдячності.

П и ш е к . Ба! Навіщо ж ти підняв крила?

Є р о д і й . Прощайте, мати! Полечу від вас. Серце моє мене осуджує, що не лечу у справах.

П и ш е к . Принаймні, привітайся з моїми дочками.

Є р о д і й . Зробіть ласку, звільніть мене від вашого етикету.

П и ш е к . Мартушка моя заграє тобі на лютні, Вертушка заспіває або затанцює. Вони надзвичайно благородно виховані та в моді у панів. А Кузя і Кузурка улюблені за красу. Чи знаєш, що вони складають

пісеньки? І чи віриш, що вони в моді при дворі Марокканського володаря? Там мій синок пажем. Недавно до своєї рідні прилетів звідти тутешній папуга і сказав, що цар подарував золоту табакерку...

Є р о д і й . Навіщо йому табакерка?

П и ш е к . Ха-ха-ха! Навіщо? Та ж наша честь у тому полягає, що ніхто більш вдало не наслідує людей, як наш рід. Носи і май, хоч не нюхай. Чи знаєш, як його звать?

Є р о д і й . Не знаю.

П и ш е к . Його ім'я Пешок. Дуже миле дитя.

Є р о д і й . Ради Бога, відпустайте мене!

П и ш е к . Який потішний скакун! Наче живе срібло, рухає всіма суглобами. Принц любить його, цілі години проводить з ним, граючись.

Є р о д і й . У цьому його не схвалюю, не заздрю. Прощайте!

П и ш е к . Стій, мій друже, почекай! А про добре народження не сказав ти мені ні слова? Чи не так? О-о, полетів! Слухай, Вертушко! Здіймаючись, він щось, здається, сказав...

В е р т у ш к а . Він сказав, мамочко, ось що: «Про добре народження принесу вам карту».

П и ш е к . А коли ж це буде?

Єродії не обдурюють. Він у наступному місяці травні знову відвідав цю пані. Приніс сувій про добре народження, та не міг її нічим втішити: така люта печаль її терзала. Ніколи печаль більш жорстоко не лютує, як тоді, коли серце наше, заснувавши свою надію на фальшивому морі світу цього і на його хисткому камінні, побачить нарешті перевернуте своє гніздо й місто фальшивого блаженства, яке руйнується. Пан Пешок, перескакуючи з вікна на вікно, упав на подвір'я з верхніх палат, поламав

ноги й відставлений від двору. Крім того, старші дочки почали бешкетувати й нахабною поведінкою докучати матері. Скоро вона померла, дім уже став порожнім. Тоді, наче залізо на воді, сплила на поверхню *правда*, що найсильніший є страх божий і що благочестива й задоволена собою вдячність переверщує небо й землю.

Єродій, відлітаючи, повісив на квітучому фінікові оцей листок:

СУВІЙ

*Про добре народження дітей благочестивими,
закоханими й здоровими батьками.*

Засівай у першу й другу фазу місяця, тобто у квадру,
Засівай, вийшовши з бенкетів і святих розмов.
Побачивши мерця або страшне видовище, не засівай.
Тій, що зачала, більше не сій.
Не засівай, коли ти не в міру випив.
Та, що зачала, хай носить у думках і в видовищах святих,
І в розмовах святих, уникаючи пристрасних бур,
У тихому спокої в спогляданні святих.

Тоді збудеться: «І мине дух тонкого холоду, і там Бог» (Книга Царств).

Після цього лелека знявся вгору, заспівав українську оцю пісеньку:

Соловеєчку, сватку, сватку!
Чи бував же ти у садку, садку?
Чи видав же ти, як сіють мак?
Ось так, так! Сіють мак.
А ти, шпачку, дурак...¹⁰

Цю пісеньку хлопчики, його домашні співаки, склавши хор, або танок, співали для втіхи святому блаженному єпископові Йоасафу Горленкові¹¹.

А м і н ь.

Примітки

Твір написаний 1787 року, присвячений і подарований С.Н. Дятлову. Очевидно, до адресата рукопис не дійшов, бо опинився у зібранні М. Ковалинського. Автограф зберігається в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України (ф. 86, №7).

¹ Тобто за словами Сирахового сина Ісуса.

² Йдеться про те, що лелеку вважали символом різних високих понять, наприклад стійкості й мужності (зображався у гнізді на храмі), благочестя (зображався, що стоїть самотньо), послідовності (зображався під час пожирання змія) і т.д.

³ Чверть (лат.)

⁴ Врода – тут талант, здібності.

⁵ Радість, веселість (грецьке)

⁶ *Гергесенські поля* – так у Євангелії від Матвія (гл. 8, ст. 28) названа область Палестини, де Ісус здійснив одне зі своїх чудес: він вигнав бісів із двох хворих і вселив тих бісів у стадо свиней, яке кинулось із кручі в море. Образи «гергесенське стадо», «гергесенська земля» виступають у Сковороди як символи низьких, плотських, розгнuzданих прагнень.

⁷ Очевидно, йдеться про Ісидора Пелусіотського (370 – прибіл. 448) – учня Йоана Златоуста, визнаного святим. Його численні послання багаторазово перевидавались, починаючи з XVI ст.

⁸ *Мамврійський дуб* – йдеться про діброву в долині Мамре – місцеперебування єврейських патріархів.

⁹ Перше послання до Тимофія святого апостола Павла.

¹⁰ Рядки взяті з народної пісні-гри «Мак», відомої у кількох варіантах.

¹¹ Йдеться про Якима (Йоасафа) Горленка (1705-1754) – українського церковного й літературного діяча.